

SIMON ZOLTÁN BOLDIZSÁR

AMIRE A TÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETEI NEM KÉPESEK (ÉS AMIT MÉGIS ELÉRÜNK MÁSKÉPP)

■ Az utóbbi néhány évtized történetelméletét, mint bármely más akadémiai tevékenységet, ambíciók fűtik. Ezek az ambíciók olykor elismerésre méltók, máskor inkább zavarbaejtők, és értetlenséget szülnek, alkalmasint pedig egyszerre elismerésre méltók és zavarbaejtők. A történetelmélet a legjobb pillanataiban korábban elképzelhetetlennek tűnő megállapításokkal és gondolatébresztő elméleti fejtegetésekkel szolgálhat a történetírói vállalkozás természetéről, mindeközben azonban hajlamos egyfajta intellektuális dominancia megtestesüléseként tekinteni magára, és alkalmasint megpróbál befolyást gyakorolni a fejtegetései tárgyára, mondván, hogy a gondolatébresztő elméleti fejtegetései képesek a történetírás gyakorlatának radikális átformálására – vagy hogy egyenesen éppen arra hivatottak. A mód, ahogy a történetelmélet saját kválitási ajánlása révén próbálja előmozdítani a gyakorlat változását, megdöbbenően carnap-i ihletettségű. Megdöbbenően, mivel a fogalmi eszközei és filozófiai elvei (néha éppen a filozófiai elvektől való távolságtartás filozófiai alapokon nyugvó elve) ellentmondanak bármiféle carnap-i ihletettségnek. A mindemögött meghúzódó ambíciók azonban, úgy tűnik, a legkevésbé sem.

Ezek az ambíciók legalább kétféleképpen kötődnek Rudolf Carnap és a két világháború közötti logikai pozitivizmus örökségéhez. Először is mind a logikai pozitivizmus, mind pedig az utóbbi évtizedek történetelmélete magának tulajdonította a tárgyát képező gyakorlatok legitimitációjának feladatát. Másodsor, és az előbbivel szoros összefüggésben, a logikai pozitivizmus – amiből a későbbi analitikus történelemfilozófia is táplálkozott – (eufemisztikusan szólva) terapeutikus jellegű filozófiai gyakorlatként tekintett önmagára. Diagnosztizált egy betegséget, a kijelentések értelmetlenségének elszaporodását a tudományos és a filozófiai tevékenységek terén, majd önmagát ajánlotta a felépülés és az új élet felé vezető útként. A gyógyítási folyamat a kijelentések logikai-filozófiai analizisét jelentette, és maga az

analízis volt hivatott lemérni a különböző tudományos gyakorlatokat. Ahhoz, hogy valaki elmondhassa magáról, hogy értelmes kijelentéseket és nem pusztán „látszatállításokat” tesz, és hogy ezáltal megfelelő, ismerethez vezető módon gyakorolja a hivatását, át kellett mennie a logikai pozitivizmus tesztjén.¹ Hasonlóképp a történetelmélet is diagnosztizált egy betegséget, a történetírás társadalmi súlyvesztését, majd azt kezdte hirdetni magáról, hogy a történetírás társadalmi megbecsüléséhez (vissza)vezető út a történetelmélet útja, és hogy ennek következtében a történeti munkák értékelése a jó és a rossz közötti skálán a történetelméleti teszten való megfelelés függvénye. Azt kezdte hirdetni magáról, hogy ha a megfelelő elméleti nézeteket képviseled a történetírás természetéről, akkor ez a gyakorlatban is megmutatkozik, ami így értékesebb lesz, és hozzájárul a társadalmi megbecsülés helyreállításához. Ha viszont egyéb (nem megfelelő) elméleti nézeteket képviselsz, olyanokat, amelyek egyébként a súlyvesztéshez vezettek, akkor erősen kérdéses, hogy van-e olyan aspektus, ami alapján a gyakorlati tevékenységed értékesnek minősülne.

Mindez ahhoz a baljós elképzeléshez vezetett, amely szerint a történetírásról szóló elméletekben nem egyéb forog kockán, mint a történeti tudás és a történetírás jövője. Néha csupán hallgatólagosan, máskor azonban egészen nyíltan, de ez az elképzelés húzódott és húzódik meg az elmúlt évtizedek megannyi történetelméleti vitája mögött. Ez van jelen az elejtett szavakban az olyan elméletekről, „amelyeken a történeti magyarázatok nyugszanak”,² vagy azokban a sommás véleményekben, amelyek szerint a történetelméletbe beépült irodalomelmélet „textualizmusa” „alkalmatlan a történeti tanulmányok terén”.³ Ez vezetett a „történészek” és „teoretikusok” közötti megannyi túlfűtött vitához, és ez hozta világra a történetírás védelmében történészek által írt könyvek és cikkek tömkelegét. Ez mozgatta és mozgatja a történetírást átformálni és legitimálni kívánó elméleteket,

de ez bukkan fel Keith Jenkins azon elméletében is, amely a történetírás végét és a történetírást felváltó, elméletekben kifejezésre jutó emancipatorikus gondolat korát vizionálja.⁴ Elvégre ha az elmélet az, ami legitimálja a gyakorlatot, akkor semmi más nem is delegitimálhatja, mint az elmélet.

Azt gondolom, a történetelméletnek a történetírás gyakorlata terén tulajdonított ilyesfajta szerep és általában a történetelmélet carnapi ihletettségu ambíciói egy szomorú félreértés termékei. Félreértésen nem a történetelmélet és az arra hatást gyakorló irodalomelméletek vagy a dekonstrukció, nem a befogadott posztstrukturalista, narratológiai, esztétikai, nyelvfilozófiai stb. meglátások „helytelen” olvasatára gondolok, hanem az ezek segítségével kialakított elméleti eszköztár képességeibe és lehetőségeibe vetett túlbuzgó hitre és az elméleti eszköztár kellékeinek az összekavarására. A félreértés fő forrása, azt gondolom, az univerzális elméleti nézetek és fogalmak egybeforrasztása módszertani gondolatokkal és javaslatokkal, valamint együttes ajánlásuk a történetírás számára „történetelmélet” címszó alatt. Az alábbiakban emellett fogok érvelni egy tézis megfogalmazásán keresztül.

A tézis a következő: *A történetírás, mint minden egyéb akadémiai gyakorlat, nem pusztán gyakorlati, hanem egyszersmind elméleti vállalkozás is – mégis remekül megvan a nélkül a történetelmélet nélkül, ami a tárgyává teszi.* A tézis első fele elismeri, hogy a történeti munkák a történetírás egészéről formált explicit vagy implicit elméleti-filozófiai nézeteket hordozhatnak magukban, pontosabban szólva azt, hogy *kiolvashatók* belőlük ilyesfajta nézetek. És bár a tézis ezzel egyszersmind elismeri a történetelméleti meglátások jelentőségét is, ezekről sokan sok mindent elmondtak már, amiért is a továbbiakban nem foglalkozik velük.⁵ Amit a tézis második fele tagad, az nem a tézis első fele, hanem az ambíciók, amelyek általában kapcsolt áruként érkezik a történetírás mint elméleti vállalkozás elismerésével. A tézis második fele azt kérdőjelezi meg, hogy a mai történetelmélet – akár a (jobb szó híján) posztmodern, akár az azzal vitatkozó történetelmélet – ennek a belátásnak köszönhetően igényt tarthatna és képesnek bizonyulhatna a gyakorlat elmélet általi formálására, és hogy önmagát tehetné a történetírás mércéjévé.

Az utóbbi évtizedek történetelmélete a történetírás és a többnyire – de nem feltétlenül – írott formában prezentált történeti tudás természetéről alkot elméleti és filozófiai nézeteket. Bár egyre inkább szaporodnak a történeti tudás nem akadémiai, képi, filmes, számítógépes játékokban vagy éppen történeti

valóságshow-kban megnyilvánuló formáit is figyelembe vevő elméletek, a történetelmélet fókusza egvelőre továbbra is az írott történetelmékre irányul, és olyan kérdéseket és témákat feszeget, mint „a történetírás etikája”, „a történetírás logikája”, „a képzelet szerepe a történeti elbeszélésben”, „a történeti források természetete” vagy a kérdés, hogy a történetírás inkább episztemológiai vagy esztétikai vállalkozás-e. Mostanság olyan fogalmakról folytat vitákat, mint az „esztétikai tapasztalat” és a „jelenlét” egyre népszerűbbé váló fogalmi, ám az elmúlt évtizedekben leginkább az jellemezte, hogy a valóság és a nyelv nyelvfilozófiától kölcsönzött megkülönböztetését a múlt és a történelem (történetírás) megkülönböztetéseként a történetírásra alkalmazta, hogy körüljárhassa az „igazság” és a „történeti reprezentáció” fogalmait. Mindeközben gyakran fordult ihletért az irodalomelmélethez és a különböző posztstrukturalista elméletekhez, hogy olyan képzeteket kölcsönözzön, mint a nyelvfilozófiai vitákkal rokon „nem referenciális nyelv” képzete, valamint különös figyelmet fordított a történetírás narratív formájára, ezzel együtt pedig a „történeti narratíva” és az „elbeszélés” fogalmainak minden velejárájára.

Bármennyire is széttartóak a fenti viták, kérdések és témák, összeköti őket az, hogy a vitákban elfoglalt pozíciók, a kérdésekre adott válaszok és a témákban kifejtett álláspontok univerzális érvényességgel bírnak a történetírásra *mint* történetírásra nézve, minden valaha megjelent és minden a jövőben megjelenő történeti munkára egyaránt. Lévéen azonban, hogy a fenti viták, kérdések és témák többnyire mind a valóság és a nyelv közötti kapcsolat kérdése körül forognak vagy abból származnak, és lévéen, hogy a történetelméleti viták a múlt és a történelem (történetírás) kispályáján játsszák újra a valóság és a nyelv nagypályás meccsét, a vitákban elfoglalt álláspontok univerzalitásigénye lényegében kiterjed minden olyan emberi tevékenységre, amelynek során a nyelv szerephez jut. A fenti viták, kérdések és témák kapcsán ezért a „történetírás” szó szinte bármely akadémiai diszciplínára kicserélhető, és azok legmélyebb „belső” konfliktusaihoz vezet. A valóság és a nyelv viszonyát illető viták univerzalitásigényének a fényében pedig a történeti tudás és a történetírás jövője körüli aggodalom végső soron az emberi tudás és az azt előállító tudományos (?) gyakorlatok jövője körüli általános aggodalom terméke.

Amik korántsem egy ilyesfajta általános aggodalom termékei, azok a történetírás módszerei. *A módszerek a kíváncsiságaink kielégítésének útjai*, és mint ilyenek ezerszámra válogathatunk közülük, attól függően, hogy me-

lyikről gondoljuk azt, hogy megfelel az adott célunk elérésére, az adott kíváncsiság kielégítésére – és persze mindig alkothatunk újakat, akár régi, akár új kíváncsiságok kielégítésére. Némely esetben egy adott módszer el sem választható egy adott, egyedi gyakorlattól, és *azonossá* válik magával az egyedi gyakorlattal. Válaszokkal szolgálhat bizonyos kérdésekre, kielégíthet bizonyos kíváncsiságokat, de képtelen megválaszolni egyéb kérdéseket és kielégíteni egyéb kíváncsiságokat, még ha ezek a kérdések és kíváncsiságok ugyanúgy a történetírás részét képezik is, és még ha egészen közel is állnak a kielégített kíváncsisághoz. Quentin Skinner eszmétörténete például a fogalmi változások egy adott módjában érdekelt, és lényegében azzal a módszerrel azonosítjuk, amely a fogalmi változások ezen adott módjára szolgáló magyarázatokhoz vezet. A fogalmi változások egyéb módjainak feltérképezésére azonban képtelen, ahogy képtelen kielégíteni a fogalmi változások „átfogó folyamatára” irányuló kíváncsiságot is, aminek kielégítésére Skinner szerint Reinhart Koselleck fogalomtörténete törekszik.⁶

Továbbá különböző módszerek ugyanazon eredményre vezethetnek, ahogy egy és ugyanazon módszer is vezethet különböző eredményekre. Ám akárhova is vezet egy adott módszer, maga a módszer mindig *részleges*. Különböző történetírói megközelítésekhez, történetírói iskolákhoz, különböző kutatási tárgyakhoz, különböző leíró fogalmi keretekhez kötődik, és így tovább. Egy adott módszer *megfelel, alkalmasnak* bizonyul bizonyos történelmek számára, más módszer pedig más történelmek számára felel meg, vagy éppen egyetlen különös történelem számára bizonyul alkalmasnak. A történetelmélet univerzális fogalmi ezzel szemben érvényességet követelnek maguknak minden egyes történelemre nézve, az alkalmazott módszertől függetlenül – érvényességet követelnek mind Skinner, mind Koselleck történetírói munkásságára nézve, bármennyire is különbözzenek azok a módszereiket tekintve. Ezek a fogalmak és a fogalmakat részletesen kifejtő elméletek a módszerekkel ellentétben *nem felelnek meg* és *nem alkalmasak* semmiféle történelem számára – nem lehetséges őket *alkalmazásba venni*. Azért nem lehetséges, mert egy olyan univerzális fogalom, mint a nem referenciális nyelv fogalma, anélkül is érvényességet követel, hogy bárki is alkalmazásba venné. A fogalom fényében, bármit is gondolsz a nyelv referenciális minőségéről, a nyelv nem referenciális, és ez ügyben *nincs választásod*. Bizonyos tekintetben az ilyen univerzális elméleti fogalmak megvalósítják azt az egyenlőséget, ami a társadalmi életünk-ből (szerencsére vagy szerencsétlen módon)

mindig hiányozni fog: ugyanúgy kezelik a „mindenható” gazdasági fórumok résztvevőit, mint a fórumok alatt rendőrautókat gyűjtogató tiltakozókat. A módszerek semmi hasonlóra nem képesek, viszont lehetővé tesznek valamit, amit az univerzális fogalmak nem: a módszerekkel kapcsolatban mindig *van választásod*.

Az univerzális fogalmak és a módszerek ilyen megkülönböztetése keresztbe metszi azt az általános megkülönböztetést, amely a történetelméletet „felülről lefelé” és „alulról felfelé” építkező megközelítésekre osztja. Behan McCullagh *The Logic of History: Putting Postmodernism in Perspective* c. könyvét recenzálva Raymond Martin „metodológiának” nevez minden „alulról felfelé” építkező megközelítést, amely az aktuális történetírói gyakorlat vizsgálatára alapozza az elméleti meglátásait, és úgy véli, hogy ezek kivételes haszonnal kecsegtetnek akár a történetírás számára is. A „felülről lefelé” építkező elméletek azonban – mint a logikai pozitívizmus vagy Hayden White reprezentacionalizmusa – egy „általános elméletbe” vonják bele a történetírás gyakorlatát, és így haszontalanok a történetírás számára.⁷ Az univerzális fogalmak és a mindig részleges módszerek megkülönböztetésének fényében azonban sem az „alulról felfelé”, sem pedig a „felülről lefelé” építkező elméletek nem bírnak jelentőséggel a történetírás gyakorlata számára, ha univerzális fogalmakkal dolgozó elméletekben végződnek. Amíg az „alulról felfelé” építkező elméletek is a „felülről lefelé” építkező, univerzális fogalmakkal dolgozó elméletekkel szállnak vitába – és McCullagh pontosan ezt teszi –, addig tökéletesen lényegtelen, hogy ezek az univerzális fogalmak az aktuális történetírói gyakorlatból vagy egy általános elméletből erednek; addig nélkülözni fogják azt a részlegességet, amivel a módszerek mint egyedi kíváncsiságok kielégítéséhez vezető utak rendelkeznek.⁸

A fenti tézis második felében szereplő állítás, amely szerint a történetírás remekül megvan történelemelmélet nélkül, mindezek fényében azt jelenti, hogy ami nélkül a történetírás remekül megvan, az az univerzális fogalmakkal dolgozó, a történészek számára választásokat lehetővé nem tevő történelemelmélet, amik nélkül pedig nincs meg, azok az ezernyi részleges, választásokat engedélyező és eredményező módszerek. A történetelmélet történetírói gyakorlatban játszott szerepét övező problémák nagyrészt éppen a kettő „történetelmélet” címszó alatti összemosisából származnak. Akik Alun Munslowhoz hasonlóan úgy vélik, hogy „ismeretelméleti, ontológiai vagy szemantikai tekintetben szkeptikusnak lenni, nos, mindez a valóság, a

referencia és a reprezentáció közötti kapcsolat olyan átértékelésére készíttet, ami valójában *jobb* történészekké tesz bennünket”,⁹ azok pusztán az univerzális fogalmakkal dolgozó történetelmélet terén elfoglalt „megfelelő” álláspontot teszik a korszerű – Munslow szavával experimentális, többnyire egyszerűen posztmodern – történetírói gyakorlat mércéjévé. Ám a gyakorlat formálását célzó egyéb ajánlások és egyáltalán, a korszerű – posztmodern – történetírás léte vagy nemléte körüli viták a „megfelelő” történetelméleti álláspont mércéjét gyakran a részleges módszerek közötti választási lehetőségekkel vegyítik. A korszerű gyakorlathoz vezető ajánlásaik kapcsán így tesz például a hamarosan részletesebb tárgyalásra kerülő Hélène Bowen Raddeker, de így tesz a korszerű gyakorlat hiányát tételező Ernst Breisach is.

Breisach úgy véli, hogy nincsenek korszerű – posztmodern – történelmek, mivel „egyetlen történeti beszámoló sem *alkalmazkodott* az olyan létfontosságú tanokhoz, mint a múlthoz való, nem nyelvíleg közvetített hozzáférés lehetetlensége (a referencialitás tagadása), a lezárttság hiánya, a kivétel nélküli multiperspektivizmus vagy a hatalom dominanciája mint stimuláló erő”.¹⁰ Ami az univerzális érvényességgel rendelkező fogalmakat illeti a Breisach által felsorolt „létfontosságú tanok” közül, azok akkor bírnának jelentőséggel a történetírás számára, ha a történetírás korábban képes lett volna *alkalmazkodni* a posztmodern elméletekkel szemben álló „objektívizmus” „létfontosságú tanaihoz”. Ám ahogy erre fentebb is utaltam, az univerzális érvényességet követelő fogalmakhoz való *alkalmazkodás* nem kevésbé képtelen vállalkozás, mint a mindenféle ritmikus zörejek alkalmazódása a zene fogalmához. Sem a posztmodern, sem az objektivista elméletekhez *alkalmazkodott* történetírói gyakorlat nem létezhet. Ha egy adott univerzális fogalmat érvényesnek tekintesz, akkor azt állítod, hogy ez és ez a dolgok állása, a dolgok ilyenek, és nem másilyenek. Anélkül állítod ezt, hogy maguktól a dolgoktól, amik olyanok, amilyenek az univerzális fogalom fényében azokat tartod, *alkalmazkodást* várhatnál, mivel maguk a dolgok alkalmazkodás nélkül is *már* eleve olyanok, amilyenek tartod őket. Mivel pedig eleve olyanok, amilyenek tartod őket, semmiféle változást nem várhatsz el maguktól a dolgoktól, hiszen nincs mivé változniuk. Az adott fogalom ugyanis, amit a hatálya alá eső dolgokra érvényesnek tekintesz, ezeket a dolgokat *elkerülhetetlenül, inherens módon* tekinti olyannak, amilyenek a fogalom fényében eleve tűnnek. Ha pedig valami elkerülhetetlenül, inherens módon az, aminek a fogalom fényében látszik, akkor az nem lehet

és *soha* nem is lehetett más. Egy univerzális elméleti fogalom éppen azzal iktatja ki a hatálya alá eső dolgok adott fogalom általi gyakorlati megváltoztatásának a lehetőségét, hogy gyakorlati változás nélkül is érvényesnek tekintni magát. Vagy másképp fogalmazva, azzal, hogy érvényesként fogadsz el egy új fogalmat egy korábban érvényesnek tartott fogalom helyett, a fogalom hatálya alá eső dolgoknak már eleve egy *új állapotot* tulajdonítasz, anélkül hogy maguknak a dolgoknak bármit is tenniük kellene az új állapot elérése érdekében. Ahhoz tehát, hogy az elméletek hatálya alá eső dolgok gyakorlati változáson menjenek keresztül, valami másra van szükség, mint univerzális fogalmak cseréjére.

Ha úgy tekintesz a történetírásra mint a történeti szubjektivitásra támaszkodó értékvezérelt reprezentációra, ami nem képes közvetlen kapcsolatot létesíteni a múlttal, akkor ezt nem csupán az olyan korszerűnek tekintett könyvekre nézve tekinted érvényesnek, mint Robert Rosenstone *Mirror in the Shrine* című munkája, hanem Szekfű Gyula *Három nemzedékére*, a Ranke-összesre, és a francia *Annales* műhelyéből a folyóirat megalapítása óta kikerült minden egyes szövegre is. Mégis, attól még, hogy Marc Bloch *Gyógyító királyok* című könyve is a történeti szubjektivitásra támaszkodó értékvezérelt reprezentáció, ami nem képes közvetlen kapcsolatot létesíteni a múlttal, eszedbe sem jutna posztmodern történelemként ünnepelni.¹¹ Azért nem tennél így, mert ami megkülönbözteti a korszerűnek vélt történelmeket a korábbiaktól, az nem az univerzális fogalmakkal dolgozó elméletek, hanem a kielégítésre váró kíváncsiságok és az ezen kíváncsiságok kielégítésének módja terén történt elmozdulás. Mivel az előbbieket mindegyikre érvényesek, nem tudsz különbséget tenni az egyes történeti munkák között univerzális elméleti fogalmak alapján, csak a módszereik alapján. Az előbbieket legfeljebb a korábbi elméletekhez viszonyított elmozdulásról tehetnek tanúbizonyságot, de egy elmozdulás az elméleti mezőben nem *oka* egy elmozdulásnak a történetírás gyakorlati mezejében. A két elmozdulás persze történhet párhuzamosan, de ami elmozdítja az egyiket, az sosem a másik.¹²

Hogy világosabb legyen, miről van szó, Breisach „létfontosságú tanaihoz” visszatérve megtalálható közöttük az, amit Breisach „kivétel nélküli multiperspektivizmusnak” nevez. Eltekintve attól, hogy a multiperspektivizmus ritkán törekszik „kivétel nélküliségre” és az összes lehetséges perspektíva felváltására (ha így tenne, azzal nem annyira több nézőpontra, mint inkább a több nézőpontból összeálló egységes képre törekedne), az univerzális fogalmakkal ellentétben expli-

cite is fellelhető egyes történeti munkákban. Fellelhető például Rosenstone imént említett könyvében, ami alighanem a leggyakrabban hivatkozott és elemzett szöveg mindazok számára, akik azt gondolják vagy gondolták, hogy léteznek korszerű – posztmodern – történeti munkák,¹³ nyoma sem található azonban Szekfű *Három nemzedékében* vagy a *Gyógyító királyokban*. Rosenstone azért ábrázolhat különböző nézőpontokat, mert azzal ellentétben, hogy nem volt választása az ügyben, hogy a történeti szubjektivitásra támaszkodó értékvezérelt reprezentációval szolgál-e vagy sem, volt választása a multiperspektivizmust illetően. Bizonyos tekintetben persze, lévén, hogy a multiperspektivizmus akkortájt nem volt kapható a történetírói eszközök piacán, Szekfű és Bloch aligha élhettek ezzel a választással. Nekik is megvoltak azonban a korukhoz szabott választási lehetőségeik, és bár ma a multiperspektivizmus is ezek közé tartozik, mégis csak kevesen élnek a lehetőséggel.

Élni a lehetőséggel mindazonáltal gyakorlati döntés. Rosenstone azért választotta többek között a multiperspektivikus megjelenítés módszerét, mert ezt találta megfelelőnek az adott kíváncsiságai kielégítésére: „a végeredmény kielégített abban a tekintetben, hogy elmondta, amit el akartam mondani a múlttól, olyan módon fejezte ki a [könyvben főszereplő három] amerikai tapasztalatait, ami magyarázattal szolgált arra (számomra legalábbis), hogy miért és hogyan változtatta meg Japán az életüket és a pályafutásukat. Nem lettem volna képes minderre az újítások nélkül.”¹⁴ Nem véletlen, hogy az univerzális elméleti megfontolások meglehetősen gyakran szorulnak háttérbe a multiperspektivizmushoz hasonló választásokkal szemben akkor, amikor a történetírói gyakorlat megújítása kapcsán konkrét ajánlásokra kerül sor. A korábban említett Hélène Bowen Raddeker *Sceptical History* című kézikönyve kitűnően illusztrálja a történetelméleti ajánlások konceptuális zűrzavarát és azt az ellentmondást, ami a történetelmélet ambíciói és az ambíciók készpénzre váltásának eszközei között feszül. A könyv kezdésként rögtön a „posztmodern történelem” definíciójával szolgál, miszerint a kifejezés „olyan történelmeket jelöl, amelyek szerzői komolyan veszik a diszciplína azon kritikáját, amelyet a huszadik században a humán tudományok területén lezajlott nyelvi fordulattal azonosítanak”,¹⁵ amivel csatlakozik mindazokhoz, akik szerint a történetírás gyakorlatának megújítása csupán a valóság és a nyelv, a múlt és a történelem közötti viszony univerzális újakonfigurálásának eredménye lehet. A posztmodern történetírói gyakorlat ké-

sőbb felsorolásra kerülő hat „alapelve” azonban – amiket ide is másolok – már egészen más utakra téved:

(1) a történetész önreflexív gyakorlata (egy olyan gyakorlat, amely magába foglalja mind az önkritikát, mind a történetész által elfoglalt pozíciók őszinte beismerését);

(2) az érvelés nyitva hagyására, avagy a minden érvelés és értelmezés ideiglenes természetére fektetett hangsúly (a hangsúly, amelyet a tudás hagyományos diskurzusokra jellemző lezártág gyanúja kísér);

(3) az inkább a szakadásokra, törésekre és diszkontinuitásokra, semmint a múltbeli folyamatok és fejlemények kontinuitásaira való fókuszálás (olyan fókuszálás, amely próbálja elkerülni a múlt teleologikus és esszencialista reprezentációit);

(4) a „különбözőség” elismerése – a kultúra, a faj/etnicitás, az osztály, a társadalmi nem, a nemiség különбözőségeinek az elismerése – a kultúrák univerzalizálásának és az emberek homogenizálásának korábbi tendenciái elkerülése érdekében (az elismerés, amelyet mindemellett egy az iránti tudatosságnak kell kísérnie, hogy a különбözőségek gyakran nem természetesek, hanem a különбözövé tétel társadalmi folyamatai révén naturalizáltak);

(5) az identitás humanista nézeteinek az elutasítása, legyen szó akár a nemzeti, csoport- vagy egyéni identitásról (az identitás modern humanista és individualista koncepciói inkább esszencializáltak és statikusak, semmint hogy egy folyamatosan zajló folyamat során diszkurzíve konstituáltak volnának), és

(6) a nézet, amely szerint a történetírás, maga a történelem diskurzusa a történetésznek legalábbis a szükséges, ha nem szükségszerűen az egyetlen valódi fókusza.¹⁶

Bowen Raddeker, azt gondolom, jól látja, hogy a hat „alapelv” többsége előmozdíthat változásokat a történetírás gyakorlatában. Ahhoz azonban, amiért ezek a változások az „alapelvek” többsége mentén előmozdíthatók, semmi köze sincs annak, amitől egy adott történeti munka Bowen Raddeker szerint „posztmodern történelemnek” számít – semmi köze sincs a nyelvi fordulat történeti befogadásához, ami univerzális fogalmak révén elmondja a történetészeknek, hogy mi a történetírás új *természete*, hogy mivé lett *elkerülhetetlenül* a történetírás, és hogy mi is volt valójában mindig is a maga *inherens* módján. A fenti „alapelvek” többsége korántsem arról szól, hogy milyen a történetírás elkerülhetetlenül, hanem olyan dolgokról, amelyek kapcsán a történetészeknek van választásuk. Még

akkor is, ha ezek meglehetősen zavaros módon kerülnek tálalásra a felsorolásban.

A (3), (4) és (5) alapelvek a kielégítőendők kíváncsiságok terén szeretnének gyakorlati változásokat hozni. Az, hogy Bowen Raddeker a „fókuszálás”, az „elismerés” és az „elutasítás” szavakat használja ezekben az esetekben, magába foglalja, hogy az adott alapelvek választás kérdései. Bárki fókuszálhat bármi másra, akár a listázott dolgok ellenkezőjére is. Ugyanez áll a reflexivitásra (1) is – abban az értelemben legalábbis, amelyben Bowen Raddeker használja, a reflexív pillanatok történeti szövegekbe való *beépítése* a történelem választása. A történelem diskurzusára való fókuszálásról (6) és az érvelés nyitottságáról szóló alapelv (2) azonban félrevezető. Bowen Raddeker azzal, hogy történelemi „fókuszról” és a nyitottságra fektetett „hangsúlyról” beszél, úgy tünteti fel ezeket az alapelveket, mintha ezek is választás kérdései volnának. Ám ellentmond magának azzal, hogy a történelem diskurzusára való fókuszálást, ha mégoly bátortalanul is, de *szükségszerűnek* tekinti, és a minden mással szembeni „egyetlen valódi fókuszra” utal, az érvelés nyitottságára fektetett „hangsúlyt” pedig „a minden érvelés és értelmezés ideiglenes *természetéhez*” köti. Abban az esetben azonban, ha az érvelés és az értelmezés nyitottsága az érvelés és az értelmezés *természeté*, akkor képtelenség „hangsúlyt” fektetni rá. Akkor az érvelés és az értelmezés hangsúllyal és hangsúly nélkül is nyitottak, és akkor, mivel ez a természetük, nem állíthatók szembe „a tudás hagyományos diskurzusokra jellemző lezártságával”, hiszen a tudás hagyományos diskurzusai sem menekülhettek az érvelés és az értelmezés nyitott természeté elől. És akkor ez úgyben nincs semmiféle választás.

Bátran választhatod Bowen Raddeker diszkontinuitásra való fókuszálásról szóló alapelvével (3) szemben azt, hogy Penelope J. Corfieldhez hasonlóan inkább a kontinuitásokra fókuszálsz,¹⁷ de az érvelés nyitottságát nem választhatod, mivel az az érvelés természeté. Nem hagyhatod nyitva az érveidet *szándékoltan*, mivel azok *eleve* nyitottak. A legtöbb, amit tehetsz, hogy elfogadod azt az elméleti vélekedést, hogy a történetírás mint történetírás befejezetlen és nyitott, ahogy Jenkins gondolja, vagy azt az elméleti vélekedést, hogy a történelem fogalmában vagy természetében inherens módon benne foglaltatik az, hogy a múltat folyamatosan felül kell írni az aktuális jelen felől, ahogy azt Reinhart Koselleck vagy Michel de Certeau gondolták a maguk módján már jó ideje, és ahogy manapság egyébként meglehetősen sokan gondolnak valami hasonlót már-már közhelyszámba menő módon. Ha elfogadod ezt az elméleti

vélekedést, akkor „konvencionális” módon fókuszálhatsz a kontinuitásra, megfeledezhetsz a reflexivitásról, vagy a különbözőség helyett kihangsúlyozhatod a hasonlóságot, az *elmélet nézőpontjából* az érvelésed így is és úgy is „posztmodern” módon nyitott lesz. Az elmélet saját nézőpontjából válik láthatóvá, hogy a kapcsolt ambíciók – jelen esetben az érvelés és az értelmezés gyakorlati nyitottá tétele – nem képesek többre, mint cirkuszi mutatványokra; hogy a történetírás megváltoztatására a történetelmélet *természetéből* fakadóan képtelen.

A félreértések elkerülése végett végül érdemesnek tűnik felvázolni, hogy a fenti tézist milyen viszony fűzi a nyolcvanas évek elméletellenes irodalomelméleti vitáihoz és különösen Stanley Fish nézeteihez.¹⁸ A rokonság tagadhatatlan, ám meglehetősen távoli, lévén, hogy a tézis nem az elmélet, hanem az elmélet ambíciói ellen érvel. Az elméletellenes irodalomelméleti viták a „globális” és a „lokális” gyakorlatok közötti különbségtételre épültek, és erre a struktúrára épülnek Fish nézetei is, aki az „általános”, „metafizikai” és a „lokális”, „evilági” kontextusok, témák és gyakorlatok között tesz különbséget, és úgy véli, hogy semmilyen irányban nincs közöttük kapcsolat: „Ha fundacionalista vagyok, a fundacionalizmusom semmilyen egyedi cselekedetre nem vezet vagy készletet, és semmilyen egyedi cselekedettől nem tilt el. Ha antifundacionalista vagyok (abban az értelemben, hogy antifundacionalista válaszokat adok bizonyos filozófiai kérdésekre), az antifundacionalizmusom sem azt nem mondja meg, hogy mit tegyek egyedi helyzetekben, sem pedig azt, hogy mit nem vagyok képes megtenni, vagy mit kellene tennem”.¹⁹ Fish ezen nézeteivel szemben a fenti tézis elismeri, hogy „általános”, „metafizikai” elméleti megfontolások jelen lehetnek, és Rosenstone esetében például ténylegesen jelen is vannak „lokális”, „evilági” cselekedetek alkalmazásával. Rosenstone egyik célja ugyanis a könyv megírásával az volt, hogy „olyan kérdéseket vessen fel a történeti narratíváról és a reprezentáció módjairól, amelyeket néhány történész elméletben ugyan elismer, de mégsem érintettek meg a történelem írását és elfogását. A célom az, hogy ezeket a kérdéseket ne elméleti úton, hanem a narratíván belül vessem fel.”²⁰ Amit a tézis állít, az nem az, hogy ilyen megfontolások ne lehetnének jelen, hanem az, hogy hiába vannak jelen, a jelenlétük nem vezet eredményre, pontosabban szólva, *képtelenek* eredményre vezetni, és hogy ami eredményre vezet, azok nem az ilyen megfontolások, hanem az adott kíváncsiságok és a kielégítésük partikuláris módszerei.

Fish és az elméletellenes nézetek a gyakorlat nézőpontjából tekintik következmények nélkülinek az elméletet és az elmélet nézőpontjából következmények nélkülinek a gyakorlatot. Ezek a nézetek annak a régi mondanak a variációi, amely szerint az elméletnek rengeteg köze van a gyakorlathoz az elméletben, de nincs sok köze hozzá a gyakorlatban. Kant egy esszét szentelt a mondas visszautasítására, Einstein olyan formában hangoztatta, ami állandó helyet biztosított

számára a különféle idézetgyűjteményekben, és egyáltalán a mondas a mindennapjaink részének tűnik. A tézis nem ennek a mondanak adja a legújabb és a korábbiaknál feltételezhetően jobb megfogalmazását, hanem inkább a visszájára fordítja azt. A tézis azt mondja, hogy az elméletnek nem a gyakorlatban nincs sok köze a gyakorlathoz, hanem az elméletben; hogy maga a *történelmélet az*, ami elválasztja önmagát a történetírás gyakorlatától.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Rudolf Carnap: *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*. (Ford. Altrichter Ferenc) In: Altrichter Ferenc (szerk.): *A bécsi kör filozófiája*. Gondolat, Bp., 1972. 61–92.
2. Behan C. McCullagh: *What Do Historians Argue About?* History and Theory 2004. Vol. 43. No. 1. 37.
3. Kalle Pihlainen: *Critical Historiography in the Entertainment Age*. Historein 2010. Vol. 10. 106.
4. Keith Jenkins: *Why History? Ethics and Postmodernity*. Routledge, London – New York, 1999. Legújabban Keith Jenkins: *At the Limits of History: Essays on Theory and Practice*. Routledge, London – New York, 2009.
5. A témakörök részletes és értő bemutatásához lásd Gyáni Gábor elméleti ismeretterjesztő munkásságának megfelelő szövegeit, például a következő kötetekben: Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003; Uő: *Relatív történelem*. Typotex, Bp., 2007.
6. Quentin Skinner: *Retrospect: Studying Rhetoric and Conceptual Change*. In: Uő: *Visions of Politics, Vol. 1: Regarding Method*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 175–187.
7. Raymond Martin: *Do Historians Need Philosophy?* History and Theory 2006. Vol. 45. No. 2. 252–260; Behan C. McCullagh: *The Logic of History: Putting Postmodernism in Perspective*. London – New York, 2004.
8. Ugyanezen logika mentén a tézis nem tesz éles különbséget deskriptív és normatív elméletek között: amíg egy elmélet univerzális érvényességet követelő nézeteket hirdet, a tézis fényében tökéletesen mindegy, hogy az adott elmélet leír vagy előír.
9. Alun Munslow: *Tudomány-e még a történelem*. (Ford. Lévai Csaba) Aetas 2009. 24. évf. 4. sz. 206–207. (kiemelés az eredetiben)
10. Ernst Breisach: *On the Future of History: The Postmodernist Challenge and its Aftermath*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 2003. 202. (kiemelés tőlem – S.Z.B.)
11. Robert A. Rosenstone: *Mirror in the Shrine. American Encounters with Meiji Japan*. Harvard University Press, Cambridge, MA – London, 1988; Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas, Bp., [1934] 2007; Marc Bloch: *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Osiris, Bp., 2005.
12. Ez az álláspont, azt gondolom, még ha csupán meglehetősen távoli rokonságban is, de mindenképp valamiféle rokonságban áll mind Kisantal Tamás azon javaslatával, amely szerint talán célszerű a történetírást „saját műfajterülettel rendelkező területként” felfogni, mind pedig Takács Ádám azon elgondolásával, hogy nem a történeti diszciplína elméletével, hanem annak a történetével való barátkozás jelenti a történeti reflexivitást. Lásd Kisantal Tamás: *A történetírás történetéről, avagy mennyiben alkalmazzák a történészek a kortárs történelmélet javaslatait*. Szörös kő 2007. 12. évf. 2. sz. 40–47; Takács Ádám: *Történelmélet és historiográfia: egy kapcsolat helyrajza*. In: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor (szerk.): *Atelier-iskola: tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Atelier, Bp., 2008. 15–21.
13. Keith Jenkins: *Introduction: On Being Open About Our Closures*. In: Uő (ed.): *The Postmodern History Reader*. Routledge, London – New York, 1997. 28; Beverley Southgate: *What is History For?* London – New York, 2005, 154–158; Berkhofer: *Beyond the Great Story*. 279. Lásd továbbá Alun Munslow lényegében bármelyik könyvét az ezredforduló óta.
14. Robert A. Rosenstone: *Introduction: Theory and Practice*. In: Alun Munslow – Robert A. Rosenstone (eds.): *Experiments in Rethinking History*. Routledge, London – New York, 2004. 4.
15. Hélène Bowen Raddeker: *Sceptical History: Feminist and Postmodern Approaches in Practice*. Routledge, London – New York, 2007. 19.
16. Uo. 33.
17. Penelope J. Corfield: *Time and the Shape of History*. Yale University Press, New Haven – London, 2007.
18. Lásd W. T. J. Mitchell (ed.): *Against Theory: Literary Studies and the New Pragmatism*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1985.
19. Stanley Fish: *Truth but No Consequences: Why Philosophy Doesn't Matter*. Critical Inquiry 2003. Vol. 29. No. 3. 410–411.
20. Rosenstone: *Mirror in the Shrine*. xii.